

УДК 371

ШВИДКА Світлана Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
дошкільної освіти,
Черкаський національний університет імені
Богдана Хмельницького
e-mail: svetfast@mail.ru

СЕРЕДОВИЩЕ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДИТИНИ РАНЬОГО ВІКУ

У статті досліджується зміст поняття «середовище» як важливої умови формування пізнавальної діяльності дитини раннього віку. Аналізуються основоположні теорії середовища, зокрема теорії М. Монтессорі, Р. Штайнера, С. Френе. Особливе місце автор відводить дослідженню концепції вітчизняного педагога С. Русової про відповідність розвивальне-ігрового середовища природним задаткам дитини. Автор статті визначає типологію, структуру, чинники, принципи розвивально-ігрового середовища, розкриває провідні умови його створення. У статті підкреслюється взаємозв'язок розвитку пізнавальної діяльності дитини раннього віку та середовища, яке його оточує.

Ключові слова: середовище, типологія середовища, ранній вік, розвиток, гра, ігрова діяльність, пізнання, пізнавальна діяльність.

Постановка проблеми. Організація навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку є на сьогодні однією із пріоритетних проблем держави і освіти. Оскільки дитина в освітньому просторі розглядається не як пасивний об'єкт, на який здійснюється вплив, а активний творчий суб'єкт – це вимагає створення розвивального середовища для її самовиявлення, самореалізації і самоствердження. Необхідність створення умов для задоволення потреб дитини у пізнанні навколишньої дійсності, забезпечення повноцінного і гармонійного розвитку у період дошкільного дитинства і формування особистості дитини відображена у низці державних документів, зокрема, Законі України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», «Базовому компоненті дошкільної освіти», «Положенні про дошкільний навчальний заклад» тощо.

Особливо важливим для життя людини є період раннього дитинства, коли активно формується і розвивається пізнавальна сфера. Серед всіх психічних процесів домінує сприймання, від якого залежить розвиток мислення, пам'яті, уваги, мови тощо. Інтенсивно зростає зорова, тактильна, кінестетична чутливість дитини, розвивається слух, координуються рухи. До кінця раннього дитинства складається здатність до узагальнення, переносу досвіду в нові ситуації, уміння встановлювати зв'язки між предметами шляхом експериментування. В цей період відбувається перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення дитини.

Провідним видом діяльності є предметно-ігрова. Ігрова діяльність закріплює в малюка нові поведінкові навички і способи взаємодії, стимулює розвиток вербальних та невербальних комунікативних навичок, інтенсифікує процеси розвитку, виховання та навчання. Разом з тим закладаються передумови переходу до продуктивних видів діяльності

(малювання, ліплення, конструювання). Тому важливо в цей період створювати умови для розвитку предметних та символічних ігрових дій, формувати вміння в іграх використовувати набутий життєвий досвід, розвивати уміння самостійно гратися іграшками, спонукати до спільних ігор.

Дієвим засобом розвитку пізнавальної діяльності дитини є розвивальне-ігрове середовище, організація якого має свою специфіку, зумовлену насамперед особливостями психології та фізіології малюків.

Аналіз останніх публікацій. Проблеми пізнання, зокрема пізнавальної діяльності досліджувались у працях Дж. Брунера, М. Варій, Л. Виготського, С. Максименка, Л. Мацко, Т. Тарнавської та ін.; розвиток особистості в діяльності та особливості розвитку дитини раннього віку вивчали Т. Бабаєва, Г. Беленька, О. Богініч, А. Богуш, В. Кутішенко, М. Машовець, Т. Поніманська, Н. Рогальська, І. Рогальська-Яблонська, Ю. Савченко та ін. Проблеми середовища, зокрема предметного розвивально-ігрового представлені у працях Л. Артемової, Н. Кашук, О. Кононко, Г. Лаврентьева, Л. Лохвицької, С. Новосолової, А. Петровського, О. Ярошинської та ін.

Мета статті полягає у дослідженні суті та ефективності розвивально-ігрового середовища як засобу формування пізнавальної діяльності дитини раннього віку.

Виклад основного матеріалу. Оскільки провідним видом діяльності дитини раннього віку є предметна та ігрова діяльність, важливо проаналізувати умови, необхідні для повноцінного вияву цих видів діяльності. Найважливішою умовою ефективності вищезначеного процесу є створення відповідного середовища.

Аналіз наявних наукових досліджень дозволив Ю. Шапран запропонувати типологію середовищ в освіті за такими ознаками: за впровадженням нововведень (традиційне і творчо-інноваційне); за видами діяльності (ігрове, навчальне, професійне, комунікативне); за особливостями оточення (природне, соціальне, інформаційно-освітнє, віртуальне); за специфікою впливу на особистість (здоров'язбережувальне, розвивальне, виховне і рефлексивне) [1, с. 8].

У контексті нашого дослідження ми будемо розглядати середовище за специфікою впливу на особистість – розвивальне, а за видом діяльності – ігрове. Оскільки ігрова і предметна діяльність у ранньому дитинстві тісно переплітаються, то в сучасній науковій літературі зустрічаємо поняття «розвивальне середовище», «ігрове середовище», «предметне середовище». Ці поняття досить взаємопов'язані, тому науковці часто-густо поєднують їх в одну дефініцію: предметно-розвивальне, предметно-ігрове, розвивально-ігрове середовище. Адже предметно-ігрове середовище стане розвивальним, якщо розширює і поглиблює мислення, увагу, пам'ять, мову, загальний досвід малюка.

Безцінний досвід щодо створення предметного розвиваючого середовища залишила видатний педагог М. Монтесорі. Без відповідного середовища немає конструктивної діяльності дитини, писала М. Монтесорі. «Оточення дитини – це не просто поєднання предметів для ігор або якогось їх застосування, оточення мусить мати цілісну форму (образ) і орієнтуватись на цілісне сприйняття дитини, а не на суму його можливостей» [2].

На думку М. Монтесорі в дитині від народження закладені певні життєві сили і творчі здібності, які необхідно природним чином розвивати – в цьому полягає суть її основного принципу виховання. Тому, вважає видатна дослідниця, в у середовищі має бути «визначена (окреслена) незавершеність, але не безформність». Особливе місце у предметно ігровому середовищі відводиться дидактичним, розвивальним матеріалам, які використовуються цілеспрямовано та спонукають до роздумів.

Структура Монтесорі-матеріалів влаштована таким чином, що вони логічно і послідовно сприяють сенсорному розвитку дитини, який, з одного боку забезпечує отримання уявлень про довкілля, а з іншого – закладає підґрунтя загального розумового розвитку.

Досліджуючи вплив середовища на розвиток дитини, Р. Штайнер визначає його як «фізичне середовище», у якому чинне місце посідає розвиваюча іграшка. Він вважав, що

дитині не потрібні логічно «продумані та сфабриковані інтелектуальною цивілізацією» іграшки. Вони повинні бути виготовлені власноруч із природного матеріалу. Такі іграшки розвиватимуть фантазію, уяву, творчість малюків, не нав'язуючи їм готові образи.

Вважаючи довілля дитини важливою умовою ефективної підготовки її до майбутнього самостійного життя, С. Френе зазначав, що середовище має бути організоване так, аби спонукати дитину до виконання активних дій відповідно до її життєвого ритму, фізичних та психічних можливостей [там само].

Видатний український педагог С. Русова наголошувала на значенні організації середовища для розвитку дитини: «... навкруги в дитячому садку мусить бути усе рідне, що нагадує знайомі хатні обставини з найкращого боку; мусить лунає рідне слово, рідна музика й поезія» [3, с. 39]. Причому С. Русова вказує, що таке середовище має бути комфортним для дитини, вміщувати цікаву і доступну для їхнього сприйняття інформацію, ознайомлювати дітей з соціально-культурним життям, будуватися на національному матеріалі.

Облаштовуючи приміщення дитячого садка, С. Русова радила педагогам враховувати потреби та інтереси малюків, їхні побажання: «придивляйтесь до цих обставин дитячими очима, – де самі діти почувають себе найкраще, такі обставини і належить утворити» [там само, с. 39]. Крім того, С.Ф. Русова зазначала, що дитячий садок повинен закладатися залежно від того осередку, серед якого він постає, на нього відповідно впливатимуть клімат, раса, нація, економічні і культурні умови його оточення: «Кожна місцевість має свою природу, дарунками якої люди користуються задля своїх потреб» [там само, с. 97].

В основу організації природного середовища педагог покладає принцип сезонності. У праці «У дитячому садку» вона радила всі матеріали довілля подавати згідно з порами року, тематично [там само, с. 188–200]. Важливо так організовувати роботу, вважала С. Русова, щоб одна тема пройшла крізь різноманітні види діяльності дітей. На її думку, природа – то найважливіше джерело знань дитини, засіб формування морально-етичних і естетичних якостей.

Зважаючи на те, що дитячий садок є початком соціального життя дітей, то треба ставити його в близький зв'язок з національним життям. «Справу дошкільного виховання ми розглядаємо, - зазначає С. Русова, - в найближчому зв'язку з усіма умовами життя, не тільки родини дитини, а і того народу, до якого вона належить, якому самою долею призначено дитині служити, чії національні риси відбиваються на здібностях дитини, її нахилах, її вдачі» [там само, с. 159].

Щодо підбору іграшок, матеріалів та атрибутів для дітей у дитячому садку (предметне або предметно-ігрове середовище), С. Русова радила облаштувати такі осередки для діяльності, де «дитина почуває себе вільно; зацікавлена всім, що їй так легко зрозуміле...» [Там само, с. 39]. Враховуючи особливості сприймання дітьми дошкільного віку навколишнього світу, С. Русова зазначала, що їм важко зосереджуватись і довгий час утримувати увагу на чомусь одному: «їх цікавість перебігає з одного предмета на інший і треба йти за ними, а не вести за собою або програмою» [там само, с. 225]. Тому, головною умовою створення предметно-ігрового середовища С. Русова вбачала облаштування в дитячому садку осередків з достатньою кількістю «речей» для діяльності з ними.

Таким чином, розвивальне предметне середовище – це сукупність умов, які забезпечують всебічний розвиток дитини; це система матеріальних об'єктів їхньої діяльності [4].

В ігрове предметно-розвиваюче середовище входить: ігрове поле, ігрове устаткування, іграшки, ігрова атрибутика різного роду, ігрові матеріали, необхідні для ігрової діяльності дітей. Усі ці ігрові засоби знаходяться, зазвичай, не в якомусь абстрактному ігровому просторі, а в груповій кімнаті, ігровому залі, на майданчику дитячого садка. Разом з тим, на думку деяких вчених, до поняття «розвиваюче предметно-ігрове середовище» варто уключати ті стосунки, які складаються в дитини з дорослими. У даний час доведено значення демократичного стилю спілкування дорослого з дитиною для

розвитку пізнавальної діяльності, творчості загалом (Ю. А. Аркін, Л. С. Виготський, Л. М. Кларіна, О. М. Леонтьєв, О. П. Усова та ін.) [5, с. 39].

Для створення такого середовища вихователі мають знати функціональні можливості ігрового матеріалу, вміти формувати ігротеку групи, розподіляти її на куточки (центри, зони). Варто також подбати про відповідність іграшок вікові дітей, характеру їхньої діяльності, про правильне комплектування ігрових наборів. Обов'язково, вихователь повинен вміти створити умови для ігрової діяльності дітей, які сприятимуть розвитку їхніх пізнавальних процесів.

Досліджуючи педагогічні чинники розвивальне-ігрового предметного середовища, Л. Лохвицька визначила його основні завдання і можливості: здійснювати виховання і навчання, орієнтуючись на конкретну особистість; об'єднувати дітей у групи за здібностями й інтересами; через різноманітні матеріали, посібники, атрибути тощо заохочувати дошкільників до досліджень, випробовування власних ідей; забезпечувати гармонійні зв'язки між дитиною і навколишнім світом; заохочувати дітей до різних видів діяльності; розвивати здатність дітей здійснювати вибір; сприяти розвитку світосприйняття [6, с. 13].

Складниками такого середовища є: природні, соціальні та культурні компоненти; праці художників, проектувальників, конструкторів, майстрів-оздоблювачів (твори мистецтва, меблі, інструменти, предмети, вироби прикладного мистецтва, посібники, іграшки); продукти діяльності дорослих для дітей – персоналу дошкільного навчального закладу та батьків (виставки, оформлення інтер'єру, посібники тощо); вироби дітей (малюнки, аплікації, ліплення, саморобки та ін.) [там само].

Серед основних вимог до облаштування середовища, на думку вчених, слід визначити наступні: усі іграшки, матеріали, атрибути, предмети-замінники об'єднуються за функціональними ознаками відповідно до різних видів предметно-ігрової діяльності дітей (рухової, образотворчої, сюжетної тощо); більшість дидактичних матеріалів, іграшок, картинок повинні використовуватися з різною метою, варіативно, тобто поліфункціонально; усі іграшки, незалежно від їхньої класифікаційної належності, групуються так, щоб вони своїми розмірами відповідали одна одній, зросту дітей і стаціонарному предметному оточенню, у якому граються діти; поєднання знайомих для дитини компонентів середовища з новими, які забезпечують пізнавальний розвиток дошкільників; рівень інформативності середовища досягається у різноманітності тематики (наприклад, від приготування ляльці їжі до її лікування); забезпечення динаміки й мобільності середовища, що розвиває вміння дитини активно співпрацювати з цим середовищем. Воно сприяє активності дитини і розвитку в неї свободи (можливість вільно пересуватись у межах визначеного простору) [там само].

Для того, щоб вдало організувати розвивальне довкілля для дітей раннього віку, зазначає Л. Лохвицька, педагогам слід урахувувати такі основні принципи: взаємодії; активності, самостійності й творчості; динамічності; вільного центрування; емоційного комфорту; естетичності в підборі іграшок, матеріалів й атрибутів; зв'язку з реальним життям; урахування вікових особливостей дітей; поступового ускладнення наповнення середовища; права вибору діяльності [7, с. 160].

Пріоритетними умовами організації розвивального предметного середовища є: створення повноцінного всебічного розвитку дітей; реалізація програмового змісту навчально-виховної роботи; опора на особистісну орієнтовану модель взаємодії між педагогом і дітьми; забезпечення інтересів дитини, задоволення її природних нахилів і потреб; наповнення новизною розвивального характеру середовища, забезпечення складових елементів і їхня варіативність.

Висновки. На основі проведеного нами науково-теоретичного дослідження можна стверджувати, що розвивальне-ігрове предметне середовище – динамічний і мінливий простір, наповнений взаємодіючими іграшками, атрибутами, матеріалами, предметами-замінниками, об'єктами, що забезпечують діяльність, спрямовану на розвиток кожного вихованця, засноване на позитивному і продуктивному спілкуванні дітей і дорослих.

Розвивальне-ігрове середовище може бути ефективним засобом розвитку пізнавальної діяльності дитини за умови організації правильної структури, дотримання відповідних принципів, врахування визначених чинників та вимог.

Список використаної літератури

1. Шапран Ю.П. Типологія освітнього середовища в умовах компетентнісно-зорієнтованої педагогічної освіти / Ю.П. Шапран, О. І. Шапран // Педагогічна освіта: теорія і практика. Серія: Психологія. Педагогіка. Збірник наукових праць. – 2015. – №23. – С. 4–11.
2. Васильєва Н.А. Відомі педагогіки про розвивальне середовище для дітей дошкільного віку / Н.А. Васильєва. – [Електронний ресурс] // Шосткинський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 9 «Десняночка» – Режим доступу: <http://shostka-dnz9.info/metodichna-sluzhba/seminari-i-konsultaci%D1%97-dlya-pedagogiv/vidomi-pedagogi-pro-rozvivalne-seredovishhu-dlya-ditej-doshkilnogo-viku/>
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
4. Кащук Н. Специфіка організації предметно-ігрового середовища в контексті сенсорного розвитку дітей раннього віку / Н. Кащук. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ird.npu.edu.ua/files/kachyk.pdf>
5. Борисова О. Вплив ігрового середовища на формування творчої особистості дошкільника / О. Борисова, М. Тур // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філософія. – 2013. – Вип. 28(1). – С. 38–42.
6. Лохвицька Л. В. Розвивальне середовище для дітей раннього віку / Л. Лохвицька // Дошкільне виховання. – 2003. – № 11. – С. 12–14.
7. Лохвицька Л. В. Концептуальні засади проектування розвивального предметного середовища в дошкільних навчальних закладах / Л. Лохвицька // Педагогічна теорія і практика: Зб. наук. пр. Київського Міжнародного Університету. – 2010. – С. 159–169.

References

1. Shapran, Y. P. & Shapran, O. I. (2015). Typology educational environment in terms of competency-oriented teacher training. *Teacher education: theory and practice. Series: Psychology. Pedagogy, 23, 4–11.* (in Ukr.)
2. Vasilyeva, N. A. (2016). *Famous educators about developmental environment for preschoolers.* Shostka. (in Ukr.) Retrieved from <http://shostka-dnz9.info/metodichna-sluzhba/seminari-i-konsultaci%D1%97-dlya-pedagogiv/vidomi-pedagogi-pro-rozvivalne-seredovishhu-dlya-ditej-doshkilnogo-viku/>
3. Rusova, S. (1996). *Selected pedagogical works.* Kiev: Osvita (in Ukr.)
4. Kashchuk, N. (2012). *Specificity of organization subject-game environment in the context of a touch development early childhood.* Vinnitsa. (in Ukr.). Retrieved from <http://www.ird.npu.edu.ua/files/kachyk.pdf>.
5. Borisova, O. (2013). Effect gaming environment for the formation of the creative person preschooler. *Humanitarian Bulletin State Higher Educational Institution "Pereyaslav-Hmelnickiy State Pedagogical University name H. Skovoroda, 28(1), 38-42* (in Ukr.)
6. Lohvitska, L. V. (2003). Developing environment for young children. *Preschool education, 11, 12–14.* (in Ukr.)
7. Lohvitska, L. V. (2010). Conceptual basis of projection of development material surroundings in the preschool educational institutions are considered in this article. *Educational theory and practice: Scientific works of the Kiev International University, 159–169.* (in Ukr.)

SHVIDKA Svitlana,

Ph.D, associate professor of Preschool Education Department,
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
e-mail: svetfast@mail.ru

THE ENVIRONMENT AS A CONDITION OF FORMING COGNITIVE ACTIVITY OF THE CHILD EARLY AGE

Abstract. *The author considers the problem of the role of environments in forming cognitive activity of the child early age. The period of early childhood is an important stage in human development. This period is favorable for the formation of the child's cognitive sphere. The child moves from perception to intellection. It is therefore necessary to create conditions for the development of cognition of child. Based on analysis of recent research and publications, the author makes a conclusion about the relevance of this problem.*

The purpose of the article is to study the essence of developmental environment as a condition of forming cognitive activity of the child early age.

The article deals with the basic theory of environment. In particular, the theory of Montessori. Outstanding teacher designed the gameing material as the basis of developmental spa-tial environment and

sensory development of children. R. Steiner theory is based on the role of natural toys in the structure of developmental environment. C. Freinet considered that developmental environment is an important incentive for creativity. S. Rusova made important contributions to the study of developmental environment. She identified the interconnection of developmental environment and national idea of education.

The author defines the typology of environment and focuses on the role of play in the developmental environment. The paper presents the structure, factors, principles of developmental environment and conditions of creation of it.

The conclusion of the article is the assertion that environment is closely connected with the process of formation of cognitive activity of the young child. Professionally organized educational environment - a condition for the development of cognitive activity in young children.

Key words: *environment, typology of environment, developmental environment, early age, development, game, game activity, cognition, cognitive activity.*

*Одержано редакцією 15.01.2017
Прийнято до публікації 17.01.2017*